

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Марії Андріївни Майороші
«Мукачівська єпархія та Галицька митрополія: інституційні та особистісні взаємини
між греко-католицькими провінціями та їхнім кліром (1919–1991)»,
що представлена на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України

До однієї зі сфер, які упродовж десятиліть перебували під забороною або ж цілеспрямовано піддавалися ідеологічним спотворенням та відвертим фальшуванням в колишньому СРСР, належить церковно-релігійна проблематика, наукове осмислення якої стало можливим лише з демократичними перетвореннями, відновленням свободи віросповідання та бурхливим відродженням самих релігійних об'єднань на зламі 1980-90-х років. Дисертаційне дослідження Марії Майороші про взаємини між Мукачівською єпархією (МГКЄ) і Галицькою митрополією (УГКЦ) у ХХ столітті, виконане в ДВНЗ «Ужгородський національний університет» і представлене на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук у спеціалізованій вченій раді Д.35.051.12 Львівського національного університету імені Івана Франка, за своїми багатьма характеристиками засвідчує про поступовий відхід молодого покоління істориків та релігієзнавців, яке сформувалося вже в незалежній і демократичній Україні, від колишніх стереотипів і штампів щодо ролі християнства загалом і греко-католицького духовенства зокрема в духовному й суспільному житті українського народу. Разом з тим, як справедливо зауважує дисертантка, «останнім часом взаємини двох церковних інституцій – УГКЦ та МГКЄ – позначені полемічним і часто навмисно політизованим дискурсом» (с. 1 автореферату), що не лише зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження й об'єктивного представлення подій і процесів минулого, але й може посприяти гармонізації сучасних церковно-релігійних взаємин в контексті утвердження державної незалежності та відстоювання територіальної цілісності України.

Тому намір М. Майороші узагальнити історичний досвід контактів та взаємодії двох греко-католицьких юрисдикцій на теперішньому етапі розвитку як релігійного життя, так і самої історичної науки є об'єктивно вмотивованим і науково виправданим. Водночас, ця дисертаційна праця значною мірою заповнює ту прогалину, яку констатує сама дослідниця, коли попри досить чисельний масив наукової й популярної літератури проблема цілісного представлення такої важливої теми, як взаємини між двома географічно близькими регіонами України – Закарпаттям і Галичиною – та їх найчисельнішими церковними спільнотами, що мають спільну еклезіальну традицію та конфесійну приналежність, не отримала глибокого і всебічного висвітлення (с. 48). Особливого схвалення заслуговує той факт, що дисертантка опрацювала великий масив джерельних матеріалів, значну частину яких запроваджено до наукового обігу вперше (с. 223-240; 184 позиції) та спробувала подати панорамну і цілісну картину цих стосунків упродовж досить тривалого хронологічного періоду, з чим вона загалом справилася.

Однак, дисертаційна праця ще більше б виграла, якби її авторка коректніше сформулювала саму тему і, відповідно, її мету та завдання. Основна проблема, на нашу думку, тут полягає в тому, що М. Майороші пише про стосунки двох «провінцій», хоч один із суб'єктів – Мукачівська єпархія – такого статусу не мала і не має. Адже відповідно до чинного упродовж досліджуваного періоду канонічного права Католицької Церкви (1917) та навіть згідно з прийнятим порівнянно недавно Кодексом канонів Східних Церков (1990) провінцією вважається митрополія, архієпископство, патріархат – тобто, церковна структура вищого ніж єпархія порядку. Сама ж авторка якогось визначення цього терміна не подає ані не покликається на жоден документ, у якому воно було б сформульовано. Прикро, що ця неточність була закріплена при затвердженні самої теми дисертаційного дослідження, і вона, до значної міри, «запрограмувала» підхід дисертантки до висвітлення цієї проблематики. Бо, хоч предметом вивчення мали б бути саме *взаємини* між двома різними за рівнем організації та спорідненими своєю етно-культурною та літургійно-обрядовою традицією еклезіальними суб'єктами, у своєму викладі та оцінках дисертантка часто збивається на риторику обстоювання «окремішності» або навіть «автономності» Мукачівської єпархії від Галицької митрополії (с.16, 18, 128), до якої вона (у досліджуваній період) не належала. Тому й доводити її не треба. Ця риторика була б більш адекватною в дослідженні статусу МГКЄ у відношенні до Егерської єпархії чи Естергомської латинської митрополії, яким вона тривалий час підпорядковувалася як обрядовий вікаріат чи суфраганне єпископство та саме від цієї залежності намагалася звільнитися. Але видно, що попри задеклароване прагнення до «об'єктивності та неупередженості», самій здобувачці подекуди не вдалося уникнути такої анахронічної і полемічної перспективи.

Загалом можна ствердити, що авторка дисертації (як і більшість молодих дослідників) набагато краще справляється з систематизацією фактологічного матеріалу, аніж з формулюванням узагальнюючих тез і аналітичних оцінок. Це однаковою мірою стосуються трьох основних розділів (2-4), виклад яких здебільшого подано в описово-оповідному ключі. Особливо ретельно і багатогранно в дисертації розкрито роль галицьких василіян у проведенні реформи Чину св. Василя Великого на Закарпатті (с. 72-98) та жвавві контакти митрополита Андрея Шептицького із ієрархами, представниками духовенства і мирян Мукачівської єпархії (с. 98-118). Такий виклад, з одного боку, свідчить про ґрунтовну обізнаність дисертантки з фактичним матеріалом, значну частину якого вона встановила самостійно на основі праці з джерелами, а з іншого – дещо утруднює сприйняття тексту через переобтяженість деталями та велику розмаїтість сюжетів. Тому, погоджуючись назагал із обраною структурою та хронологічними рамками праці, на нашу думку, все ж варто було у межах кожного розділу чіткіше виокремити питання еклезіального статусу та канонічно-правового устрою, літургійно-обрядового життя, культурно-просвітницької та суспільно-політичної діяльності тощо, виокремивши їх у менші підрозділи чи тематичні блоки. Ця недостатня чіткість, у свою чергу, відобразилася зокрема в описі методів дослідження. Так, одним із основних у вступі названо проблемно-хронологічний метод (с.22, 44), тоді як у іншому місці говориться, що виклад побудовано за хронологічно-тематичним принципом (с.3, 62, 66-67).

Це часткова непослідовність особливо відчувається в *першому розділі*, коли М. Майороші аналізує ступінь наукової розробки обраної теми (с. 23-49) та джерельну базу власного дослідження (с.49-61). Якщо запропонований поділ наукової літератури предмету на три основних групи: «загальні праці з історії ГКЦ в Україні, праці присвячені окремо діяльності Галицької митрополії та Мукачівської єпархії та спеціальні дослідження, які стосуються безпосередньо теми даної дисертаційної роботи» – не викликає застережень, то не зовсім зрозуміло, чому перелік узагальнюючих праць з церковної історії починається з пропагандистських «антиуніатських» писань радянського періоду, які взагалі важко віднести до наукових (с. 23-24). Подібно й серед діаспорних видань на першому місці згадується чотиритомник Б. Кудрика (с.24), який також є радше прикладом гострої конфесійної публіцистики, а на історичною синтезою. Важко погодитися і з оцінкою спогадів єпископа Андрія Сапеляка про участь єпископів УГКЦ у Другому Ватиканському соборі як «грунтовного дослідження» (с. 35), які радше слід було б віднести до джерельної літератури (і то досить суб'єктивного характеру). Загалом, у своєму викладі дисертантка досить часто вживає гіперболізовані та емоційно забарвлені судження, що можна пояснити недостатнім досвідом та щирим захопленням досліджуваною проблематикою, і що позначається на недостатній критичності оцінок. Дещо серйознішим недоліком є порушення принципів історизму та накопичення нового знання, коли здобувачка аналізує пізніші праці перед ранішими, як, наприклад, дослідження про підпілля перед працями про спроби ліквідації ГКЦ; праці про загальну історію чомусь вміщені між працями про окремі проблеми цієї історії, а публікації що виходили спершу на Заході розпорошені в кількох місцях, зокрема й після аналізу вже сучасної історіографії в Україні (с. 85).

Дисертантка досить докладно описує і класифікує опубліковані джерела (с. 52-61) та архівні збірки і поодинокі его-документи (с. 49-52), використані у роботі. Щоправда, як на нашу думку, вона іноді вдається до надто деталізованого опису специфіки того чи іншого типу джерел та обширного переказу їхнього змісту, який потім дублюється у викладі матеріалу інших розділів (як, наприклад, інтерв'ю з о. В.Маргітичем – с.5, 51, 55, 165, 168-169). Впадає у вічі й те, що огляду джерел та літератури до теми радянських переслідувань греко-католиків після Другої світової війни (особливо – опублікованих) присвячено значно більше уваги ніж іншим темам і періодам. Водночас суттєве застереження викликає той факт, що авторка не згадує про використання деяких архівних збірок, де напевно є чимало матеріалів по темі дисертації (зокрема – Державних архівів Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей, а також Галузевого державного архіву СБУ в Києві). Натомість важливою позитивною рисою і великою заслугою молодої дослідниці є опрацювання чисельних усноісторичних свідчень, частину з яких вона отримала завдяки особистим інтерв'ю з очевидцями (уривки деяких з них вміщено у додатках на с.271-274) .

До дискусійних моментів роботи належать окремі судження й положення авторки, що потребують спеціального обговорення, а також некоректне використання окремих термінів:

1. У дисертації неодноразово наголошується, що «особливий окремішний» статус Мукачівської єпархії був проголошений папською буллою 2 вересня 1937 р. і що цей документ є підставою для підтвердження її «автономії» від УГКЦ. Натомість сам текст

булли, який авторка жодного разу не цитує і на нього не покликається, не дає абсолютно ніяких підстав для таких тверджень. У ньому виразно говориться, що папське рішення стосується усіх (як римо-католицьких, так і греко-католицьких) єпархій, які раніше належали до юрисдикції угорського естергомського архієпископа і в міжвоєнний період знаходилися на території Чехословаччини. Достосовуючись до нових політичних реалій та держаних кордонів, ці єпархії було звільнено з-під церковної залежності від Угорщини, а мукачівського і пряшівського єпископів тамчасово підпорядковано Римському апостольському престолові аж поки в цій країні не буде утворено свою греко-католицьку митрополію. Як відомо, події наступних років призвели до дезінтеграції Чехословаччини та окупації Карпатської України угорськими військами, внаслідок чого й Мукачівську єпархію було знову повернено під юрисдикцію угорського примаса і саме так вона згадується в офіційному каталозі «Аннуарію понтіфічію» за 1940 рік. Про цей факт, як і про якісь інші документи Ватикану щодо статусу єпархії після 1937 року у дисертації не згадується.

2. Загалом у роботі бракує детальнішого аналізу впливу зовнішніх чинників (як церковних, так і державно-політичних) на характер і динаміку взаємин між Мукачівською єпархією та Галицькою митрополією. Зокрема, навряд чи можна вважати вичерпною наступну характеристику дій угорської окупаційної влади на Закарпатті в період Другої світової війни: «Явної релігійної чи національної дискримінації не було. Місцеві релігійні громади не були в опозиції до уряду, натомість набули сприятливі умови розвитку, звісно, якщо вони не порушували законодавство» (с.129). Бо в тому ж таки розділі сама авторка наводить конкретні факти і переслідувань, і дискримінації, і просування цим режимом своїх політичних інтересів.

3. Подібно здобувачка недостатньо розкрила політику та впливи Римської курії, яка часто підтримувала і провокувала конфлікти між окремими єпархіями навіть в одній митрополії, роблячи кожен із них слабшою і залежнішою від себе. Якраз цим тенденціям і намагався протидіяти митрополит Андрей Шептицький, виносячи внутрішні проблеми на ширше обговорення в форматі єпископських конференцій та намагаючись плекати тіснішу співпрацю руських влад на засадах колегіальності й соборності. Саме в цьому контексті слід розглядати його ініціативи, а не штучно пов'язувати їх із унійними планами, які здобувачка також анахронічно називає «єкуменічною діяльністю» (с.18, 106).

3) Одним із важливих аспектів такої міжєпархіальної співпраці були літургійно-обрядові справи, які здобувачка фактично оминула увагою в своєму дослідженні. Зокрема авторка не згадує, що у 1930 р. мукачівський єпископ Петро Гебей прийняв розроблений митрополитом Шептицьким і представлений на Римській спільній конференції єпископів «Службник» – Літургікон. І про спільну літургійну комісію Галицької митрополії, Мукачівської та Пряшівської єпархій, а також екзархату для закарпатців у США (єпископа Василя Такача), яка у 1930–1935 рр. перевіряла літургійні книги, не сказано, хоч ці сюжети досить докладно представлені в праці о. А.Пекаря «Нариси історії Церкви Закарпаття», т. 2, с. 41-46.

5) Деяка плутанина спостерігається в оцінках здобувачкою спільних та відмінних рис у процесі насильницького «возз'єднання» МГКЄ і УГКЦ з РПЦ. Зокрема у дисертації

твердиться, що «ліквідація ГКЦ в Галичині та на Закарпатті відбувалися за різним сценарієм» і що «ліквідацію ГКЦ на Закарпатті здійснювала в основному влада та державні органи безпеки, оскільки місцева Православна Церква не впоралася із покладеним на неї місіонерським завданням» (с.159). Натомість у авторефераті акцентується на спільності цих процесів не лише в цих двох регіонах, але й інших країнах Центрально-Східної Європи, що було зумовлено «єдиною політикою державної влади щодо радянзації новоприєднаних до СРСР територій та розширення сфери радянського впливу», а також тим фактом, що «радянські спецслужби намагалися реалізувати єдиний сценарій та використати «галицький» досвід і кадровий ресурс на Закарпатті» і що «переведення закарпатських греко-католиків в лоно РПЦ здійснювалося через державну підтримку місцевої Православної Церкви» (с.13-14 автореферату). У зв'язку з цим недостатньо аргументованим є наголошення на якійсь особливій ролі о. Гавриїла Костельника, що відображено у формулюванні одного з завдань та назви одного з підрозділів (с. 18, 139), тоді як з викладу матеріалу та висновків випливає, що ця роль була мізерною та підрядною. Набагато цікавіше і перспективніше для розкриття цієї теми було б дослідження постаті архієпископа Макарія, про якого побіжно згадується в авторефераті (с.14).

6. Не можемо погодитися і з ще одним твердженням, що «події Львівського “собору” офіційно завершили історію ГКЦ» (с. 159-160), бо сама ж авторка присвячує цілий наступний розділ діяльності цієї Церкви в підпіллі (с. 161-199);

7. Аналізуючи науковий доробок В. Фенича, дисертантка ставить йому в заслугу доведення історичної близькості «з греко-католиками інших єпархій і екзархатів, що відкололися від «Церкви-матері» Мукачівської єпархії в результаті шести поділів, але при цьому довгий час (до її ліквідації в середині ХХ ст.) зберігали між собою багато спільних ознак» (с.28). Застереження насамперед викликає вживання терміну «відкололися», яким в екологічній прийнято називати наслідки церковних розколів (схизм), а не суто юридичні зміни під тиском політичних чинників. Тому тут може краще б підходило слово «відкололи», а не «відкололися». До того ж авторство концепції про ці поділи насправді належить о. О.Барану: «Поділ Мукачівської єпархії в ХІХ ст.» // Записки ЧСВВ, т. 4 (10), вип. 3-4. Рим 1963, с. 534-569, який використовував і більш коректну термінологію.

Звертаємо увагу на окремі стилістичні вади й фактологічні помилки в дисертаційному дослідженні:

- 1) повтори змісту деяких фраз або окремих фактів;
- 2) вживання штучних і незрозумілих стилістичних конструкцій та використання подекуди публіцистичного стилю викладу замість наукового;
- 3) в результаті Першої світової війни не вся Галицька митрополія опинилася у складі Польщі, як це подає авторка (с. 19). Насправді її структури на Буковині потрапили до Румунії;
- 4) періодичні видання 20–30-х рр. ХХ ст.: газети «Нива», «Свобода», «Нова свобода» названі галицькими (с.60), тоді як дві останніх виходили на Закарпатті;
- 5) невдало вжито вислів про «радянську денонсацію Західної України» (с. 139);

6) «8 вересня 1944 р. папа Пій XII призначив Георгія Теодора Ромжу (1944–1947) титулярним єпископом Апійським та владикою-ординарієм Мукачівської єпархії» (с. 135) – не ординарієм, а помічником єп. Дудаши;

7) у переліку священників, які перебували у таборах разом з Йосифом Сліпим, в авторефераті не вказано о. Діонізія Дребітка, ЧСВВ (с.9). Згадано у дисертації, але не проаналізовано цей випадок, хоча про це писав і Глава УГКЦ у «Споминах».

8) у роботі Чотиристоронньої комісії 16.I.1990 не могла брати участь УПЦ МП (с. 211-212), тому що структура з такою назвою постала тільки 27.X.1990, а раніше це був Український екзархат РПЦ.

Викладені зауваги не ставлять, однак, під сумнів вартість дисертації, яка являє собою завершене наукове самостійне дослідження і є вагомим внеском у вивчення проблеми взаємин католицьких спільнот візантійського обряду на українських землях. У роботі накреслено подальші дослідницькі перспективи опрацювання теми, в наукових обіг запроваджено низку маловідомих та неопублікованих джерел. Методологічні напрацювання й висновки дисертації мають практичне значення, зокрема можуть бути використані при створенні узагальнюючих праць з історії церковного та культурного життя, регіональних досліджень з історії України та сусідніх держав Центрально-Східної Європи, для підготовки спецкурсів у вищих навчальних закладах.

Основні положення дисертації були опубліковані у вигляді окремих статей у наукових збірниках та працях міжнародних наукових конференцій і загалом відображають її зміст.

Дисертація М.А. Майороші за своїми основними характеристиками відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого Постановою Кабінету міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (з подальшими доповненнями і змінами), які ставляться до кандидатських дисертацій, а її авторка заслуговує на присвоєння їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Львів, 17 вересня 2021 р.

Офіційний опонент,
кандидат історичних наук Турій О. Ю.,
директор Інституту історії Церкви
Українського католицького університету

Підпис кандидата історичних наук,
директора Інституту історії Церкви
Турія О. Ю. підтверджую:

публікація петиції
Н. Романчук

